

14. Трофимов К.В. Способ согласования гуманистических и прагматических смыслов в образе жизни студентов / К.В. Трофимов // Вестник НГУ. Серия : Педагогика. – 2010. – Том 12. – Вып. 2. – С. 92–97.

15. Фалько Н.М. Психологічні особливості особистісно-професійного становлення студентів психоло-

го-педагогічних спеціальностей : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н.М. Фалько. – Х., 2009. – 19 с.

16. Хьелл Л. Теории личности: основные положения, исследования и применение / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер Пресс, 1997. – 608 с.

УДК 159.922.27-053.6

ТИПИ ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В ПІДЛІТКОВО-ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Шамне А.В., к. психол. н., докторант
лабораторії психології навчання

*Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України*

У статті проаналізовано результати емпіричної операціоналізації теоретичної моделі психосоціального розвитку в підлітково-юнацькому віці. Показано, що індивідуальна варіативність континууму особистості-суб'єкта зумовлює типізацію компонентів психіки та оформлення певного типу (способу) розвитку в період дорослішання. У результаті узагальнення результатів діагностики підлітків та юнаків 12–20 років (авторська методика «Psychosocial Development of Adolescents») виявлено та проаналізовано п'ять кластерів («інтернальний», «інтегрований», «залежний», «домінуючий», «відчужений»), які презентують індивідуально-типові особливості психосоціального переходу сучасної молоді до стану дорослості.

Ключові слова: підлітково-юнацький вік, суб'єктність, особистість, активність, тип психосоціального розвитку, кластерний аналіз.

В статье проанализированы результаты эмпирической операционализации теоретической модели психосоциального развития в подростково-юношеском возрасте. Показано, что индивидуальная вариативность континуума личности-субъекта предопределяет типизацию компонентов психики и оформление определенного типа (способа) развития в период взросления. В результате обобщения результатов диагностики подростков и юношей 12–20 лет (авторская методика “Psychosocial Development of Adolescents”) выявлены и проанализированы пять кластеров («интернальный», «доминирующий», «интегрированный», «зависимый», «отчужденный»), которые презентуют индивидуально-типичные особенности психосоциального перехода современной молодежи к состоянию взрослости.

Ключевые слова: подростково-юношеский возраст, субъектность, личность, активность, тип психосоциального развития, кластерный анализ.

Shamne A.V. TYPES OF PSYCHOSOCIAL DEVELOPMENT IN TEENAGERS AND YOUNG AGE

The article presents the results of an empirical operationalization of theoretical model of psychosocial development in teenagers and young age. It is shown that individual variability of the personality-subject's continuum makes typification of the psyche's components and formalization of a certain development's type (method) during adolescence. As a result of the results generalization of diagnostic teens and young men aged from 12 to 20 (author's technique “Psychosocial Development of Adolescents”) are identified and analyzed five clusters (“internalized”, “integrated”, “dependent”, “dominant”, “alienated”) which are presenting the individual-typical features of psychosocial transition state of today's youth to adulthood.

Key words: teenagers and young age, subjectivity, personality, activity, type of psychosocial development, cluster analysis.

Постановка проблеми. Тенденція до цілісного дослідження розвитку людини в контексті її відносин з оточуючою реальністю втілюється в підвищенні уваги до проблеми індивідуалізації розвитку особистості. На прикладі періодів дорослості та старості показано відмінності різних варіантів (стратегій, типів, паттернів, траекто-

рій) розвитку (К.О. Абульханова-Славска, Л.І. Анциферова, М.О. Алферова, А. Адлер, В.М. Дружинін, М.В. Єрмолаєва, І.С. Кон, Г. Меррей, О.Є. Сапогова, Е. Фромм та ін.). Але (за виключенням поодиноких досліджень) практично відсутні роботи, які розкривають варіативно-типологічний зміст розвитку в складному періоді переходу від

дитинства до дорослості, який триває майже десятиліття (за даними різних авторів від 11 до 20 років).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти проблеми індивідуальної варіативності розвитку розглянуто в дослідженнях О.Є. Байтінгер, Л.І. Божович, І.С. Кона, О.М. Леонтьєва, Н.Ю. Максимової, Д. Оффер, Л.А. Регуш, Д.І. Фельдштейна, Е. Шпрангер та ін. Спроби опису індивідуальних траєкторій (паттернів) розвитку в підлітковому або юнацькому віці представлено в дослідженнях Д.О. Леонтьєва та Є.Р. Калітеєвської із співавторами (типи інтеграції базових механізмів самодетермінації – свободи і відповідальності, паттерни розвитку осмисленості, адаптації, саморегуляції) [3], В.А. Харитонова (типологія станів адаптації підлітків) (2012 р.), Н.Є. Харламенкової (стратегії самоствердження в підлітковому віці) (2007 р.), Н.Г. Церковникової (варіанти середовищної адаптації підлітків) (2004 р.), Н.В. Фурманової (типологія адаптивного реагування юнаків) (2008 р.), Ю.І. Лановенко (варіанти перебігу кризи у юнаків) (2004 р.), Н.В. Зотікової (типи розвитку особистості молодших підлітків) [1] тощо.

Ці дослідження відрізняються різними методологічними позиціями, критеріями та засадами типізації. Проблема полягає в тому, що в більшості з них не враховується ампліфікативна, емерджентна сутність підлітково-юнацького віку, який на тлі зростання індивідуалізації розвитку та підвищення значення соціально-культурних факторів покликаний забезпечити ефективні шляхи інтеграції особистості в суспільство. Підліток «обирає» індивідуальну траєкторію розвитку з метою адаптації в соціальній системі, що призводить до *типізації* психологічної структури особистості, способів її функціонування і суттєво визначає характер подальшого життєвого шляху (у молодості, дорослості). Сутність підлітково-юнацького періоду визначає, передусім, його психосоціальний зміст (інтеграція в суспільство), тому джерела варіативності розвитку, на нашу думку, слід шукати, передусім, у відмінностях розвитку континууму особистості-суб'єктності як різних якостей психічної організації, як індивідуальних варіантів співвідношення ставлень особистості до світу, себе, людей, рівня і характеру суб'єктної активності та елементів структури психологічного віку [4].

Тип психосоціального розвитку в підлітково-юнацькому віці ми визначаємо як узагальнену теоретичну модель, яка виражає суттєві риси, уявлення і поняття про розвиток континууму особистості-суб'єкта у період дорослішання. Це певний образ роз-

витку, який характеризується сукупністю найбільш загальних і суттєвих ознак особистісного (персоногенези як становлення соціального суб'єкта), суб'єктного (суб'єктогенези як становлення якості суб'єктності, авторства життя) та соціального (соціогенези як соціальної адаптації) розвитку.

Метою статті є емпірична операціоналізація цієї теоретичної моделі, кількісний та якісний аналіз типів психосоціального розвитку на основі визначення різних варіантів співвідношення особистісних та суб'єктних властивостей у підлітково-юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характер збору даних у нашому дослідженні базуються на раціонально-емпіричній стратегії узагальнення даних, зокрема, стратегії «знизу-вверх» (Дж. Капрара, Д. Сервон, 2003 р.). Емпірична операціоналізація здійснювалася на основі використання авторського опитувальника для діагностики структури психосоціального розвитку «Psychosocial Development of Adolescents» (PDA), який складається з 54 питань та визначає шість компонентів розвитку («Самоставлення», «Цінності», «Зовнішнє Я», «Автономність», «Суб'єктивне благополуччя», «Локус каузальності»). У дослідженні брали участь учні загальноосвітніх (655 учнів 6-11 класів віком 12-17 років) та вищих навчальних закладів (475 студентів 1-4 курсу віком 17-20 років) різних регіонів України.

Результати факторизації основних шкал – вторинні фактори «авторство життя» (у зворотних значеннях), «соціальна суб'єктність», «соціабельність/індивідуалізм» – виявилися емпіричними корелятами процесів суб'єктогенези, персоногенези, соціогенези, тому виступали вихідними змінними, за якими проходила кластеризація. Порівнювалися моделі розмірності від 3 до 6 груп, отримані шляхом ієрархічного кластерного аналізу сирих балів з використанням методу кластерного аналізу методом K – Means. Критеріями вибору найкращої моделі були репрезентативність і можливості змістовної інтерпретації.

Результати та їх обговорення. Найкращою була визнана модель з 5 кластерів (таблиця), відмінності між якими перевірялися за допомогою дисперсійного аналізу і виявилися значимими по більшості позицій.

Профіль представників *першого кластера* (N=293) у відсотковому відношенні є найбільш розповсюдженим (25,9%). У конфігурації профілю наявний пік (-1,02) за першим фактором «авторство життя», середні значення за другим фактором (0,61) та високі зворотні значення (-0,90) за фактором «соціабельність/індивідуалізм».

Таблица 1

Факторні значення в підгрупах, які відповідають виділеним кластерам

№	Назви кластерів	%	Середнє	Назви факторів		
				Авторство життя (1)	Соціальна суб'єктність (2)	Соціабельність / індивідуалізм (3)
1	Інтернальний	293	середнє	-1,02	0,61	-0,90
		25,9 %	σ	0,79	0,71	0,65
2	Домінуючий	177	середнє	0,88	0,94	-0,02
		15,7%	σ	0,72	0,70	1,00
3	Інтегрований	228	середнє	-0,85	0,25	1,06
		20,2%	σ	0,89	1,05	0,24
4	Залежний	212	середнє	0,53	-1,01	0,81
		18,8%	σ	0,67	0,55	0,16
5	Відчужений	220	середнє	0,28	-0,91	-0,99
		19,4%	σ	0,73	1,06	0,80
	Всього	1130	середнє	0,00	0,00	0,00
		100%	σ	1,00	1,00	1,00

У відповідності з емпіричним змістом цих факторів, вони мають найбільш виражений (порівняно з іншими групами) інтернальний (внутрішній) локус контролю та особовий локус каузальності, відчують себе джерелом активності, позитивно оцінюють свій потенціал бути суб'єктом власного життя, мають високий рівень самоорганізації в подіях життя, позитивно оцінюють своє минуле, теперішнє та майбутнє, відчують себе компетентними в часі, конструктивно ставляться до своїх життєвих невдач та помилок, задоволені собою. При цьому високі зворотні значення за третім фактором (індивідуалізм) свідчать про те, що вони є орієнтованими на себе, автономними, незалежними від оцінки оточення, вільними від афіліативних потреб, прагматичними, орієнтованими на досягнення та матеріальні цінності, їм притаманна схильність йти до мети, використовуючи різні засоби (у тому числі маніпулювання іншими, нехтування моральних норм) за принципом «мета виправдовує засоби».

У відсотковому співвідношенні серед цього типу переважають (хоча і незначуще, на рівні 0,09) юнаки та дівчата 17-20 років (65%), що може свідчити про тенденції прояву вікових закономірностей становлення суб'єктної активності. Наведений опис відповідає першому типу сучасного отроцтва в характеристиках вчителів (цілеспрямований індивідуаліст) [5]. Основною лінією психосоціального розвитку є суб'єктогенез, тому слабкою стороною цього типу є акцент на досягненні своїх цілей на фоні можливих проблем у взаємодії з оточенням. Тип був названий «*інтернальний*» (зміст: цілеспрямована активність).

Профіль *другого*, найменшого за кількістю, *кластера* (N=177) відрізняється від-

носно високими значеннями за факторами «соціальна суб'єктність» (0,94), «авторство життя» (0,88) та нейтральними (-0,02) – за фактором «соціабельність/індивідуалізм». Враховуючи пік за фактором «соціальна суб'єктність», цей тип психосоціального розвитку характеризує позитивне емоційно-ціннісне ставлення до життя, базова довіра до світу, людей, внутрішня (інтринсивна) мотивація. Ці підлітки автентичні, залучені в різні форми самореалізації, як правило, незалежні від оцінок та суджень ззовні, здатні керувати близьким оточенням (батьки, однолітки) та бути лідерами в референтних групах, мають високу інтернальність у сфері міжособистісних стосунків, активну, діяльну позицію в спілкуванні, високий рівень автономії та соціальної компетентності, відчують себе джерелом соціального впливу. Спілкування є для них основною сферою реалізації суб'єктності.

Цей тип підлітків та юнаків добре інтегрованих у наявні референтні групи, комунікабельних, соціально активних, емоційно благополучних, соціально адаптованих. Але вони знаходяться в залежності від подій та обставин життя, характеризуються ситуативністю поведінки, проблемами щодо ініціації активності, спрямованої на себе (саморозвиток, самовиховання), мають сумніви щодо можливостей бути суб'єктом власного життя, нестійку Я-концепцію, коливання в оцінках свого минулого, теперішнього та майбутнього (від позитивних до негативних і навпаки), низький рівень компетентності у часі, орієнтацію на матеріальні цінності (високе значення грошей як мотиваторів поведінки) (частина цих характеристик відповідає поняттю «мораторій»). Їм притаманні домінантність, егоцентризм, індивідуалізм, прагнення до лідерства.

Базовим процесом розвитку виступає персоногенез, тому слабкою стороною цього типу є акцент на реалізації соціальної суб'єктності на фоні проблем в особистісному самовизначенні. В умовах впровадженої взаємодії зі звичним оточенням вони почуваються більш впевнено, ніж у незаданих умовах прийняття рішень щодо впливу на події власного життя. У відсотковому співвідношенні серед цього типу значуще (0,05) переважають підлітки 12-17 років (72%), що може свідчити про вікову закономірність становлення суб'єктності в межах спілкування як провідної діяльності. Тип був названий «домінуючий» (зміст розвитку: самореалізація в спілкуванні).

Індивідуальні варіанти розвитку, описані в кластерах 1, 2 нагадують два типи розвитку особистості, які сприяють розвитку суб'єктності, виділені у дослідженні Н.В. Зотікової: це підлітки, які прагнуть до самореалізації у сфері досягнень (відповідає кластеру 1 «інтернальний») і у сфері спілкування (відповідає кластеру 2 «домінуючий») [1].

Особливості представників *третього кластера* (20,2%) визначає комплекс наступних характеристик: високий рівень соціабельності (пік у кластері третього фактору) (1,06) поєднується із вище середнього рівнем факторів «авторство життя» (-0,85) (інтернальність, позитивне самоствавлення, орієнтація на цінності самоактуалізації) та середнім рівнем фактору «соціальна суб'єктність» (помірне психологічне благополуччя, самостійність та автономія) (0,25). Представники цього кластера впевнені в собі, довіряють людям, їм притаманне суб'єктивне благополуччя, відчуття щастя, віра в здатність впливати на оточуючих. У свідомій регуляції поведінки важливим чинником є прийняття ціннісно-нормативної системи соціуму, інтеріоризована система норм поведінки та суспільних очікувань (висока соціалізованість). Але нормативність поведінки, афіліативні потреби, орієнтація на думку інших поєднуються із здатністю при регуляції своєї поведінки орієнтуватися і на себе, на свої бажання та цінності, з особовим локусом каузальності, відчуттям себе (а не інших людей) джерелом власних дій тощо.

Іншими словами, ці підлітки та юнаки інтегровані у соціальне середовище за одним з найбільш сприятливих щодо задач віку сценарієм: вони помірно орієнтовані на вимоги оточення, думку та позицію інших, схильні до дотримання норм, мають потребу у взаємодії з іншими, схильні до співпраці, інтегровані в ближнє оточення, але при цьому є достатньо автономними, мають середній для віку рівень розвитку всіх

компонентів суб'єктності. Тип був названий «інтегрований» (зміст розвитку: орієнтація на співпрацю).

Особливості представників (N=212) четвертого кластера полягають у тому, що домінуючим у кластері є пік за фактором «соціальна суб'єктність» (-1,01). Це свідчить про пасивну позицію «Я серед людей», проблеми з автономною поведінкою, низьке психологічне благополуччя. Характерні для цих підлітків (юнаків) соціальна некомпетентність, підвищена соціабельність, нормативність поведінки, компенсаторна адаптивність свідчать про те, що вони значною мірою залежать від оточення, конформні, орієнтовані на думку інших, мають сильно виражені афіліативні потреби (у схваленні, підтримці, в опорі на інших), несаможиттєві. Їм притаманні конформна відповідальність, підвищена обов'язковість, орієнтація на духовні цінності, контроль за своєю поведінкою та емоціями, схильність дотримуватися звичних поведінкових настанов та зовнішніх очікувань, встановлених правил і традицій.

Негативні показники (0,53) по фактору «авторство життя» (екстернальність, нестійка самооцінка) та висока соціабельність (0,81) зумовлюють притаманну представникам цього кластера орієнтацію на заданість життя ззовні та такі характеристики як екстернальний локус – життя, соціальна пасивність, відсутність життєвих цілей, відчуття себе пішаком, негативне уявлення про себе в часі минулого, теперішнього та майбутнього, незадоволення собою та життям, фаталізм, орієнтація на зовнішні мотиви поведінки.

Основною лінією розвитку є соціогенез із яскраво вираженим нахилом у бік соціалізації за рахунок індивідуалізації. Домінуючою є орієнтація на інтеріоризацію існуючих норм, стандартів, очікувань значимих інших та незмінне слідування ним. Це тип «зручної» для дорослих особистості (учня, студента, сина/доньки) як об'єкта виховання, для якого не характерна класична підліткова криза (протест, бунт). Водночас ці підлітки та юнаки мають суттєві проблеми із становленням суб'єктності (як у спілкуванні, так і щодо власного життя), реалізують переважно адаптаційну діяльність, стратегії поступок, прихованої (уникнення, втеча) конфронтації, низьку суб'єкту активність. У своїх крайніх проявах особистість з таким типом регуляції виявляється практично повністю залежною від зовнішніх обставин та норм. Тип був названий «залежний» (зміст розвитку: конформізм та пошук підтримки).

Зауважимо, що кластери «домінуючий»

(2) та «залежний» (4) відображують варіативність психосоціального розвитку в контексті особливостей соціальної адаптації (активний/пасивний, нон конформний/конформний, незалежний/залежний). Н.Є. Харламенковою описано подібні типи самоствердження підлітків (стратегії домінування та самопригнічення), а В.І. Моросановою та Є.О. Ароновою – типи самосвідомості (самоствердження та самозвинувачення) (2007 р.).

Описані в кластері 4 характеристики також співпадають із описом симбіотичного, конформного, гіперконформного та залежного паттернів розвитку в дослідженнях російських психологів. Ми погоджуємося з їх думкою, що такі люди можуть бути цілком успішно адаптовані в житті ціною безумовного прийняття зовнішніх вимог, відмови від автономії для збереження зовнішньої підтримки, яка «купується» ціною власного Я» [3, с. 617–635]. Конформний паттерн у цих дослідженнях розпадається на два однаково неблагополучних варіанти (в одному домінує безособова каузальність та відчуженість (у нашому дослідженні – це кластер 5), а в другому – зовнішня каузальність і незадоволення життям). Ми отримали дещо інший результат: конформність, адаптивність, висока орієнтація на соціальне оточення, зовнішні очікування, вимоги та норми можуть бути як *сприятливими* (за умови позитивного самоставлення, суб'єктивного благополуччя, інтернального локус-контролю, стратегій конструктивної взаємодії з оточенням – кластер 3 «інтегрований»), так і *несприятливими* для продуктивного психосоціального розвитку (кластер 4 «залежний»).

Представники п'ятого кластеру (N=220) характеризується негативним проявом усіх трьох факторів. Найбільш слабким ланцюгом є дуже високий рівень безособового локусу каузальності в спілкуванні (соціальна «суб'єктність») та низький рівень розвитку всіх компонентів суб'єктності. Представникам цього кластеру притаманні екстернальність, пасивність, відсутність життєвих цілей, незадоволення життям, недовіра до світу та людей, низьке суб'єктивне благополуччя, низький рівень автономності, екстринсивна мотивація, відсутність інтересу та емоційної насиченості в житті, оцінка свого життя як не результативного, незадоволення самореалізацією.

Високі зворотні показники за третім фактором свідчать про виражений індивідуалізм, низьку афіліативність (відсутність потреби у підтримці, схваленні, прийнятті), прагматизм, негативізм, орієнтацію на зовнішні мотиви поведінки, матеріальні цін-

ності (гроші). Це відчужений тип, який має проблеми в соціальній взаємодії та часто знаходиться в опозиції до оточення (як дорослих, так і однолітків). Ситуативний характер спілкування, відсутність глибоких, близьких стосунків та реальної референтної групи, недосконалість соціальної рефлексії супроводжуються відсутністю комунікативної ініціативи, страхом бути відторгненим, високою тривожністю.

Кластер 5 подібний за змістом до типів розвитку особистості, виділених у дослідженні Н.В. Зотікової [1]: це егоцентричний тип розвитку підлітків, які відчують себе «об'єктами» виховних впливів зі сторони дорослих. Цей тип за своїми характеристиками також подібний до описаного в дослідженні [3, с. 631] паттерна «відчужений», характеристики якого – виражене неблагополуччя та відчуження від власного життя, пасивність, відсутність власних цілей, смислових орієнтацій та домагань, переконання у тому, що їх дії ні на що не впливають, зовнішній локус контролю, схильність «плити за течією»). Але зміст виділеного нами кластеру (5) дозволяє показати специфіку *соціальної* ситуації розвитку цього типу: відчуження не тільки від свого життя, але і від суб'єкт-суб'єктної взаємодії, конгруентних стосунків з оточенням. Тип був названий «*відчужений*» (зміст: латентна суб'єктність та неблагополуччя).

Підкреслимо, що індивідуалізм та егоцентризм (високі зворотні показники за третім фактором) першого та п'ятого кластерів мають різний характер: перший орієнтований на себе на фоні високого суб'єктивного благополуччя та успішного досвіду суб'єктної поведінки, другий – на фоні латентної суб'єктності та соціальної пасивності в суб'єктивно «ворожому» світі.

Поєднання типологічного та динамічного підходів (типологія структур особистості-суб'єкта як «точки тестування», яка відображає певну фазу процесу розвитку) дозволяє припускати, що описані типи психосоціального розвитку є одночасно його рівнями. Тому отримані кластерні групи можна диференціювати за критеріями:

1) продуктивний (конструктивний, благополучний) / непродуктивний (деструктивний, неблагополучний) характер розвитку;

2) психосоціальна інтегрованість / дезінтегрованість, адаптованість / дезадапованість у соціальному світі.

Ускладнені (неблагополучні) типи розвитку представлені четвертим та п'ятим типами («залежний» та «відчужений»). Вони мають однаково низькі показники за фактором «соціальна суб'єктність», але в одному домінує безособова каузальність, конфор-

мізм і залежність, а в другому – латентна суб'єктність, відчуженість, індивідуалізм та прагматизм. Зазначимо, що подібні за змістом продуктивні (кластери 1, 2, 3) та непродуктивні (кластери 4,5) типи розвитку підлітків було описано за результатами узагальнення роботи фокус-груп вчителів [5]. Ці результати підтверджують висновок Д.О. Леонтьєва з співавторами, що, враховуючи соціальну ситуацію розвитку, «розподіл вибірки на адаптивних, благополучних і дезадаптивних, неблагополучних» є базовою основою типізації розвитку підлітків у сучасних умовах [3, с. 638].

Як соціально інтегровані (другий критерій) можна визначити типи «домінуючий» та «інтегрований», які характеризуються більш-менш оптимальним поєднанням тенденцій соціалізованості та автономності поведінки, як дезінтегровані – типи «інтернальний», «залежний», «відчужений», представникам яких притаманні проблеми у взаємодії з оточенням та встановленням конгруентних стосунків. Кожен з цих типів має свої чинники проблем психосоціальної інтеграції (адаптації), які зумовлені:

- відсутністю власної системи переконань, опори на себе, високим конформізмом (тип «залежний»)

- фіксацією на реалізації власних цілей та зовнішні цінності на фоні відсутності соціального інтересу, зневаги до суспільної необхідності, думок та очікувань оточуючих (тип «інтернальний»)

- індивідуалізмом, негативізмом, базальною недовірою до людей, відчуженням від них та власного життя (тип «відчужений»).

Як показали результати дослідження, індивідуальна варіативність розвитку зумовлена структурно-функціональною взаємозалежністю структур особистості-суб'єкта та типів процесів, які вони реалізують. У нашому дослідженні типи психосоціального розвитку виділилися за різних варіантів системного поєднання процесів суб'єктогенези, персоногенези, соціогенези, які відображають складно структуровану специфіку взаємодії *соціального (особистісного) – індивідуального (сутнісного)* у розвитку, різні варіанти реалізації внутрішніх потенційних можливостей підлітка у взаємодії з соціальним середовищем.

При відносному підсиленні процесу *персоногенези* на перший план виходить самореалізація в спілкуванні, прагнення до впливу та лідерства (тип «домінуючий»). За акцентування *соціогенези* переважають тенденції становлення нормативно зорієнтованого, несамостійного (тип «залежний») або (за умови внутрішнього локусу, опори

на себе, автономності) – «інтегрованого» у соціальне оточення підлітка. Превалювання *суб'єктогенези* (у вигляді надмірного розвитку інтернальності, самовпевненості на фоні відсутності соціального інтересу та просоціальної мотивації) зумовлює розвиток індивідуалізованої, орієнтованої на себе та власні цілі людини (тип «інтернальний»).

Як бачимо, кожна з індивідуально-типових варіацій психосоціального розвитку виявляє свої сильні та слабкі зони (зони фрустрації). Наприклад, особливості «Я-концепції» представників типів «домінуючий», «інтернальний» та «залежний» можуть призводити до гіпо- або гіперсоціалізації. Орієнтація підлітка (юнака) на зовнішні цінності (впливу, влади, грошей) або зайва самостійність при відносно низькому рівні моральної самосвідомості та соціабельності може призводити до успіху не найкращим (адекватним) способом та позначатися на стосунках з оточуючими. Фіксація на лідерстві, домінуванні над оточенням, об'єктне ставлення до інших на тлі зниження соціального інтересу та внутрішніх цінностей може призводити до гіпертрофованого усвідомлення власної активності та унікальності і недостатнього усвідомлення відповідальності за власний вибір, розуміння і прийняття іншої людини, і в кінцевому рахунку – до звуження простору психосоціального розвитку та потенціалу самоактуалізації (типи «домінуючий», «інтернальний»). Дефіцит особистісного та ціннісно-мотиваційного потенціалу (негативне самоставлення, недовіра до людей, зовнішня система цінностей тощо) можуть призводити до дисбалансу в розвитку суб'єкта життєдіяльності, в ефективній реалізації власної активності та життєвому самовизначенні в соціальному світі (тип «відчужений»).

В.В. Зеньковський підкреслював, що «лише одночасний розвиток індивідуальної сили і соціальних навичок окреслює шлях нормального розвитку особистості» [2, с. 316]. Окреслені кластери висвітлили високе значення гармонійного поєднання процесів суб'єктогенези (зростання індивідуальної сили Я та суб'єктної активності), персоналізації (вибір оптимальних шляхів реалізації соціальної активності) і соціалізації (формування просоціальних мотивів та цінностей, нормативного Я) у підлітково-юнацькому віці.

Узагальнення досвіду тренінгової та консультативної роботи з підлітками та юнаками дозволяє стверджувати, що визначені типи розвитку, отримані на основі емпіричної операціоналізації не є теоретичними

абстракціями або штучними математичними конструкціями. Навпаки, ми маємо уявлення про реальні типи дорослішання сучасної української молоді, які необхідно враховувати в консультативній та навчально-виховній роботі, оскільки вони відповідають багатьом проблемам дорослих людей, пов'язаним із нерозв'язаними завданнями розвитку в підлітково-юнацькому віці.

Підліток адаптується до соціальної реальності відповідно до її вимог та власних можливостей, але його особистісний потенціал із різних причин може бути не запуснений і навіть заблокований, не реалізований у подальшому житті. Отримана в результаті дослідження типологія дозволила виявити зони корекції, які в подальшому можуть бути вирішені при практичній розвивальній та особистісній роботі з підлітками та юнаками. Так, для представників 4,5 кластерів – це робота з механізмами «Я-концепції», корекція самооцінки, підвищення локусу контролю над ситуаціями власного життя; для представників 1, 2 та 5 типів – це розвиток просоціальної мотивації, орієнтації на інших, духовних цінностей, навичок суб'єкт-суб'єктної взаємодії тощо.

Висновки з проведеного дослідження. У результаті узагальнення емпіричних даних виявлено та проаналізовано п'ять кластерів («інтернальний», «домінуючий», «інтегрований», «залежний», «відчужений»), які презентують індивідуально-типові особливості психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці. Підтверджено факт великої різноманітності можливих індивідуальних варіацій поєднання психосоціальних

(особистісних та суб'єктних) характеристик розвитку в цей період. Перспективи досліджень полягають у конкретизації отриманих результатів із залученням спектра методик із визначення соціально-психологічних (типи комунікативної взаємодії, міжособистісних стосунків, поведінки в конфлікті) та суб'єктних (смысловиттєві орієнтації, стратегії суб'єктної активності, орієнтації в часі тощо) властивостей підлітків та юнаків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зотикова Н.В. Личностные предпосылки субъектности младших подростков / Н.В. Зотикова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psibook.com/research/lichnostnye-predposylki-subektnosti-mladshih-podrostkov.html>.
2. Зеньковський В.В. Психология детства / В.В. Зеньковский. – М. : Academia, 1996. – 348 с.
3. Леонтьев Д.А. Личностный потенциал при переходе от детства к взрослости и становление самодетерминации / Д.А. Леонтьев, Е.Р. Калитеевская, Е.Н. Осин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hse.ru/data/2012/08/28/1242770656/ЛеонтьевКалитеевскаяОсин2011.pdf>.
4. Шамне А.В. Варіативно-типологічний підхід до розвитку у віковій психології / А. В. Шамне // Педагогіка і психологія: наук. теорет. та інформ. вісник Нац. акад. пед. наук України. – К. : Педагог. преса, 2013. – № 4. – С. 82–89.
5. Шамне А.В. Социально-психологические особенности современного отрочества (по итогам проведения фокус-групп с учителями) / А. В. Шамне // Психологические исследования. – 2014. – Т. 7 – № 35. – С. 9. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psystudy.ru/index.php/num/2014v7n35/997-shamne35.html>.